

यशवंतराव चव्हाण यांच्या व्यक्तिमत्त्वाची जडण – घडण

होडकर ऐश्वर्या

एम.ए.(मराठी)

मु.सा.काकडे महाविद्यालय सोमेखर नगर.

प्रस्तावना-

आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार म्हणून यशवंतराव चव्हाण यांना ओळखले जाते.त्यांचा जन्म १२. मार्च १९९३ ला झाला. त्यांचे नाव यशवंतराव बळवंतराव चव्हाण असे होते. त्यांचा जन्म सांगली जिल्ह्यातील देवराष्ट्रे या गावी झाला. महाराष्ट्राचे पहिले मुख्यमंत्री व महाराष्ट्राचे शिल्पकार म्हणून ते ओळखले जातात. ते प्रागतिक विचारसरणीचे होते. उत्कृष्ट संसदपट्ट उदारमतवादी व अभ्यासू व्यक्तिमत्त्व म्हणून यांची ख्याती आहे.ते रसिक व साहित्यिक होते.”युगांतर”, “सह्याद्रीचे वारे”, “कृष्णाकाठ”,”ऋणानुबंध” त्यांची साहित्यसंपदा आहे.

यशवंतराव चव्हाण यांच्या जडण-घडणीमध्ये त्यांच्या आत्मचरित्राच्या माध्यमातून जीवन परिचय होताना दिसतो. आत्मचरित्राची सुरुवात ही प्रसिध्द कवी श्री. गोविंदाग्रज यांची एक प्रख्यात कविता आहे.

“कृष्णाकाठी कुंडल आता पहिले उरले नाही” ही ओळ कृष्णाकाठी कुंडल या कवितेमधील आहे.

१. कुटुंबातील स्नेहसंबंध:-

यशवंतरावांच्या जीवनात त्यांच्या आई विठाई बळवंतराव चव्हाण त्यांच्या अर्धांगिनी सौ. वेणूताई त्यांचे वडीलबंधू ज्ञानदेव मधले बंधू गणपतराव, वडिलांच्या निधनानंतर आजी मामाने दिलेल्या सर्वच प्रकारलचा त्यांच्या जीवनाच्या जडण-घडणीमध्ये मोठा वाटा आहे. आणि बहिण राधाबाई. यशवंतरावाना त्यांच्या आई कडून आणि कुटुंबातील असणार्या संस्कारक्षम वातावरणामुळे सर्वधर्म समभावाचे पाठच त्यांना मिळाले. खडतर कष्ट कडून मुलांना घडविले. अतिशय कष्टाने आणि संस्कारानी त्यांनी मुलांना घडविले. अतिशय कष्टाने आणि संस्कारानी त्यांनी मुलांना घडविले. अतिशय कष्टाने आणि संस्कारानी त्यांनी मुलांना घडविले.संकटाने आणि परिस्थितीने गांगरून जायचे नाही हा धडा त्यांना त्यांच्या मातोश्री कडून मिळाला. बालपणापासून त्यांचे प्राथमिक शिक्षण, माध्यमिक शिक्षण.आणि महाविद्यालयीन उच्च शिक्षण यापासून ते राजकारणातील सर्वच यश-अपयशाबरोबर त्यांच्या कुटुंबातील प्रत्येक सदस्याने त्यांना साथ दिली.बालपणापासून ते संरक्षणमंत्री,पार्लमेंटरी सेक्रेटरी व उपपंतप्रधान इ. विविध पदापर्यंत त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या जडणघडणीमध्ये अनेक घटकांचा समावेश आहे. ”कृष्णाकाठ” या आत्मचरित्राच्या जडणघडण या भागाच्या माध्यमातून त्यांनी आपल्या शालेय जीवनापासून व्यक्तिमत्त्वाची जडणघडण होत गेली.

२. वाचनप्रेमी- यशवंतराव चव्हाण:- वाचना बद्दलचे असणारे विचार:-

वेगवेगळ्या विषयावरील पुस्तकांचा फार मोठा वाटा आहे. कारण, त्यांना वाचन करण्याचे प्रचंड वेड होते. यासंदर्भात यशवंतराव चव्हाण म्हणतात, असे म्हटल्यावर इतिहास. 'राजकारण हा माझ्या जीवनाचा मार्ग आहे' असे म्हटल्यावर इतिहास अर्थशास्त्र, राजशास्त्र, तत्वज्ञान इ. विविध विषयांवरची पुस्तके वाचली पाहिजे. कोणत्याही विषयाचा मी तज्ञ झालो नाही, पण पुस्तके वाचली पाहिजे. कोणत्याही विषयाचा मी तज्ञ झालो नाही, पण पुस्तके वाचून स्वतः चिंतन करायला शिकलो. वाचन करणाऱ्या माणसाला पुस्तके वाचून चिंतन करायची सवय लागली नाही, वाचन फुकट आहे. वाचनाने मनुष्य चिंतन करायला शिकला पाहिजे. अशा प्रकारे वाचनाचे महत्त्व पटवून देणारा विचार ते व्यक्त करतात. त्यामुळेच की काय आपल्या संपूर्ण आयुष्यामध्ये त्यांनी वाचनाला महत्त्वाचे स्थान दिले. या संदर्भात ते म्हणतात.

“विचार कसा करायचा, विचार कसा मांडायचा हे मी रसेल कडून शिकलो. खरी वाचनाची टेस्ट म्हणजे कुठली पुस्तके यापेक्षा कशी पुस्तके वाचली याला जास्त महत्त्व आहे. त्यामुळे मला चिंतनाची सवय लागली” अशी महत्त्वपूर्ण बाजू त्यांनी स्वतः स्वानुभवातून सांगितली.

महाराष्ट्राच्या राजकारणात व देशपातळीवर आपला नाममुद्रा ठाशीवपणे असलेला सुसंस्कृत राजकारणी, उमद्या, संवेदनशील मनाचा साहित्यिक, फुले, शाहू, आंबेडकर या सत्यशोधकीय विचाराचा वारसा चालविणारा सत्यशोधक दृष्टा नेता, कुटुंबवस्तल व्यक्ती ते मुत्सद्दी राजकीय नेता, ग्रामीण समाज मनाचा अनुभव, सहकार, शेती, उद्योग, साहित्य, कला, भाषा राजकारण, या विविध विषयांचा अभ्यास आणि वाचन, व्यासंग असणाऱ्या दृष्ट्या लोकोत्तर नेतृत्वाकडून निर्माण झालेले साहित्य हे सर्वस्पर्शी नव्या पिढीला बळ देणारे संचित म्हणून अत्यंत महत्त्वपूर्ण असेच आहे.

३. लेखनप्रेमी यशवंतराव चव्हाण:- लेखनाबद्दलचे असणारे विचार:-

यशवंतराव चव्हाण यांनी त्यांचे आत्मचरित्र लिहले. 'कृष्णाकाठ', 'भूमिका', युगांतर, आत्मचरित्र लिहले. 'कृष्णाकाठ', 'भूमिका', युगांतर ऋणानुबंध अशी पुस्तके लिहली. त्यातून त्यांनी आपल्या विचारांची मांडणी केलेली दिसते.

१) त्यांचे 'कृष्णाकाठ' हे आत्मचरित्र त्यांच्या लेखनशैलीचे वैशिष्ट्य दर्शविले. साधी, सरळ, त्यांच्या लेखनात दिसतात. ते राजकारणात गेले नसते तर फार मोठे साहित्यिक झाले असते. अनेकांचे मत होते. त्यांनी अनेकांच्या ग्रंथाना प्रस्तावना किंवा अभिप्राय दिले.

उदा. माझ्या आठवणी व अनुभव- वि.रा.शिंदे. जीवनचक्र बाकासाहेब पाटील. लता- डॉ सरोजीनी बाबर. इ. अशा अनेक ग्रंथाना प्रस्तावना दिलेल्या प्रस्तावना पाहिल्यावर त्यांची लेखनप्रेम आणि लेखनशैली सहजपणे लक्षात येते.

२) ऋणानुबंध- त्यांचे लेखनप्रेम कावाढले. कशाप्रकारे आकारास आले. यासंदर्भात 'ऋणानुबंध' या पुस्तकांच्या रूपाने सांगतात. ते राजकारणात असल्यामुळे इतर गोष्टीकडे लक्ष देण्यास त्यांना फारसा वेळ नव्हता परंतु ते म्हणतात. जुन्या कागदपत्रांचे संकलन करणे काही केलेले पत्रे व्यवहार पाहणे. एखाद्या कार्यकर्त्याने जवळच्या व्यक्तीने पत्र पाठवले की ते लगेच उत्तर देत. त्या सर्व गोष्टी एकत्र करून ठेवल्या होत्या. त्याच्या पत्रातून येणारी भाषा आणि त्यातील जिव्हाळा, कौटुंबिक स्नेह आणि आत्मीयता या गोष्टी दिसतात. त्यांनी जो पत्र व्यवहार केला त्याच्या क्रिया-प्रतिक्रिया येत असत भाषणाबद्दल वर्तमानपत्रातून लेखन येत असत त्यावेळी

आपल्या सर्व आठवणी विस्मृतीत जाऊ नयेत म्हणून त्यांना आठवणीना ग्रंथबद्ध करण्याचे ठरविले त्यातूनच 'ऋणानुबंध' या सारख्या पुस्तकातून ललित लेखन पुढे आल्याचे दिसते.

- ३) 'भूमिका' - 'युगांतर' नंतर त्यांनी जवळजवळ १० वर्षांनी 'भूमिका' हा भाषणाचा संग्रह प्रसिद्ध केला. त्यातून त्यांनी १९६६- १९७९ यातील काही निवडक भाषणे काही मुलाखली व काही लेख समाविष्ट केले आहेत. 'भूमिका' यामधून त्यांनी अनेक वैचारिक क्षेत्रांचा निर्देश केला आहे. त्याचबरोबर त्यांनी त्यांच्या पक्षाची भूमिका व स्वतःची स्पष्ट केली आहे. त्यामध्ये सुसंगत व एकसूत्रता आहे असे वाटते. वाचकांनाही काही गोष्टी समजतील, हा त्यांचा हेतु होता.

यशवंतराव चव्हाण यांनी त्यांच्या लेखनप्रेमातून येणारी कौटुंबवस्तुलता, जिद्दाळा नाती.मानवतावादी दृष्टीकोन अशा ब-याच गोष्टी दिसून येतात.त्याचबरोबरी त्यांना सोनहीरा,कुलसुम दादी.'लेख लहान मुलांसाठी लिहला.

४. कृषीप्रेमी यशवंतराव चव्हाण- कृषी आणि आर्थिक विचार:-

यशवंतराव चव्हाण यांचे आर्थिक विचार प्रामुख्याने शेती,उध्योग सहकार समाजवाद,आर्थिक विषमता, विकासातील समस्या आणि नियोजनाचे महत्त्व इ. निगडित आहेत.त्यांनी कृषीविषयक विचार मांडताना शेतीच्या मालकी हक्काचा प्रश्न,भूमिहिनांचा प्रश्न व कृषीविकासासाठी उपाय यावर आर्थिक भर दिला.त्यांच्या मते जमीन करणारा शेत जमीनीचा मालक असावा यशवंतरावांनी सामाजिक क्षमता व सामाजिक न्यायाच्या दृष्टीकोनातून शेतीचा विचार केला. भारतात शेती क्षेत्रात भूमिहिनांची संख्या अधिक आहे.म्हणून अधिक जार्मेमी असणाऱ्या लोकांनी त्यांच्याजमिनीचा १ ते २ टक्के जमीन त्यांना द्यावी शेती व्यापारी तत्वाने केली पाहिजे.शेतीचा आधुनिकीकरणाच्या मार्गातील अडथळे दूर केले पाहिजेत. नद्यांच्या पाण्याच्या शेतीसाठी वापर केला पाहिजे.नद्यावर धरणे बांधली पाहिजेत. धरणे बांधल्याने विस्थापित होणाऱ्या लोकांचे पुनर्वसन केले पाहिजे.शेतक-र्यांनी कृषीशास्त्राचा अभ्यास केला पाहिजे.असे विचार त्यांनी व्यक्त केले.त्यातून आर्थिक उन्नती होईल असे मत व्यक्त केले.

५. राजकारण प्रेमी यशवंतराव चव्हाण:- राजकारणाबद्दल असणारे विचार:-

महाराष्ट्र आणि राजकारण यांचा जवळचा संबंध आहे जागतिक घडामोडी जाणण्याची तीव्र जिज्ञासा, आधुनिक, ध्येयवादाने आकर्षण, राजकीय संगरात सामील होण्याची नित्याची तयारी इत्यादी गोष्टीमुळे यशवंतरावांच्या व्यक्तिमत्त्वाची वैशिष्ट्यपूर्ण जडण-घडण झाली. यशवंतराव चव्हाणांचे राजकीय क्षेत्र पुण्यापासून कोल्हापूरपर्यंतच्या प्रदेश व विशेषतः साताराजिल्हा होय.काँग्रेसचा एक सामान्य कार्यकर्ता म्हणून त्यांच्या राजकीय जीवन प्रवासाची सुरुवात झाली.त्यानंतर मुख्यमंत्री ते केंद्रीय मंत्री एवढ्या प्रवासात त्यांना पक्षाची भूमिका मांडावी लागली.त्यातून त्याचे राजकीय विचार व्यक्त झाले आहेत. सोनियाचा दिवस,लोकशाही विकेंद्रीकरण,सीमा प्रश्न लोकशाहीतील नियोजन,जगन्नाथाचा रथ लोकशाहीतील प्रशासन,सामाजिक प्रगतीचा प्रेरणा, काँग्रेसची ऐतिहासिक भूमिका,एक चिंतन पक्षावर अभंग निष्ठा या भाषण लेखनातून त्यांनी राजकीय विचार व्यक्त केले आहेत.अलिकडील राजकारणात एखाद्याला नेतृत्व चिकटवुन गुरु-शिष्य परंपरा निर्माण करण्याची प्रथा यशवंतरावांना मान्य नाही. यशवंतरावांची राजकीय दृष्टी चौफार होती म्हणून देशाच्या राजकीय वर्तुळात,मंत्रिमंडळात आपला महत्त्वपूर्ण ठसा त्यांनी उमटविला.आजच्या राजकारणात कृषीकेंद्री विचार यायला

हवा असे मत व्यक्त केले. यशवंतरावांच्या राजकारणाला जातीचा कोणत्याही धर्माचा गंध नव्हता.एका ग्रंथात यशवंतराव म्हणतात,मी जेव्हा राजकारण करीन,तेव्हा माझ्या राजकारणामध्ये मी धर्माला प्राधान्य देणार नाही.

०१ मे १९६० रोजी महाराष्ट्र राज्याचे पहिले मुख्यमंत्री म्हणून समर्थपुर्ण आपल्या कर्तृत्वाने विकासाची गंगा संपूर्ण राज्यामध्ये प्रस्थापित करण्याचे मौलिक कार्य त्यांनी केले. महाराष्ट्राच्या विकासामध्ये दूरगामी निर्णयांनी महाराष्ट्राचे नाव उज्ज्वल केले. यशवंतराव चव्हाण मत मांडतात की, "पराकोटीची त्यागी वृत्ती देशाला हवी आहे. माणसामाणसामध्ये आपण जिद्दीची भावना निर्माण केली पाहिजे. देशाभिमामाने व स्वातंत्र्याचे वेड देशाला लागले. तेव्हाच तो देश आपले स्वातंत्र्य राखू शकतो. असे मौलिक विवेचन त्यांनी केले."

यशवंतराव चव्हाण यांना कोणत्याही स्वरूपांचा राजकीय वारसा नव्हता. आपल्या व्यक्तित्व, कर्तृत्व व नेतृत्वातून राजकारणाची धुरा त्यांनी समर्थपणे सांभाळलेली आहे.

यशवंतराव बळवंतराव चव्हाण यांच्या जीवनाच्या जडणघडणीमध्ये त्यांनी बालपणापासून ते राजकारणातील प्रत्येक पदार्प्यतचा प्रवास ही मोठी वाटचाल आहे. त्यांनी राजकारण, समाजात चालत असलेले. सांस्कृतिक, शैक्षणिक, सामाजिक, कृषिविषयक, भौगोलिक या सर्वच स्तरांमधून चिंतन, मनन करून जीवनाच्या प्रत्येक टप्प्यावरती यशस्वीपणे वाटचाल केली. त्यामध्ये त्यांनी लहानपणापासून जोपासलेली वाचनाची आवड त्यांना प्रत्येक वेळी मोलाची साथ देऊन गेली. वाचनातूनच मनन, चिंतन केल्यामुळे त्यांनी लेखनकरण्याकडे लक्ष पुरविले व त्यातून सामाजिक, राजकीय, सांस्कृतिक, शैक्षणिक, स्वतःच्या जावानातील घडमोडी आठवणी, देशाच्या विकासासाठी करावे लागणारे उपाय- योजना जनतेच्या विकासाला महत्त्वपूर्ण लेखन त्यांनी त्यांच्या लेखनाच्या शैलीतून व्यक्त केलेले दिसून येते. काँग्रेसपक्षाच्या सामान्य कार्यकर्त्यांपासून मुख्यमंत्री संरक्षण मंत्री अशी अनेक पद त्यांनी यशस्वीपणे सांभाळली. त्यातून त्यांना राजकारणात असणारे प्रेमव्यक्त होत गेले. कोणत्याही वारसा नसताना संभाषणशैलीतील मनमिळाऊपणा, सुसंस्कृत तत्त्वनिष्ठ आणि प्रांजक स्वभाव हे महत्त्वाचे जडणघडणीत दिसून येते.

संदर्भ:-

१. यशवंतराव चव्हाण, 'कृष्णाकाठ', आत्मचरित्र, रोहन प्रकाशन, प्रथमा आवृत्ती, ७ फेब्रुवारी १९८४ प्रेस्टीज प्रकाशन.
२. यशवंतराव चव्हाण 'भूमिका', रोहन प्रकाशन, जनआवृत्ती जानेवारी २०१३.
३. यशवंतराव चव्हाण 'ऋणानुबंध', प्रेस्टीज पब्लिकेशन्स, पुणे १९७५.